

ВІДГУК

рецензента – доктора юридичних наук, професора,
завідувача кафедри кримінального права і процесу
Національного університету «Львівська політехніка»
Гуміна Олексі Михайловича

на дисертацію Максим Христини Богданівни
на тему: «Філософсько-правова природа категорії «агресія»», що
подана на здобуття наукового ступеня доктора філософії з галузі знань
08 Право за спеціальністю 081 Право

Актуальність теми виконаної роботи та її зв'язок з планами відповідних галузей наук

Актуальність проблеми наукового аналізу питань, що розкрито в дисертаційному дослідженні, зумовлена тим, сучасне суспільство переживає значні зміни в соціокультурній сфері, що може вплинути на прояви агресії та її сприйняття, а сприяння діалогу та взаєморозумінню, а також вироблення адекватних правових механізмів у контексті нових реалій стає важливим завданням. Зростаюча глобалізація та напруженість у міжнародних відносинах створюють середовище, де агресія може мати подвійне проявлення — на рівні міжнародних конфліктів та внутрішньо-національних витоків. Розуміння природи агресії допомагає розробляти більш ефективні та справедливі міжнародні правові механізми та національні гарантії протидії насильству та агресії.

Збільшення кількості кризових ситуацій, таких як терористичні акти, соціальні протести та інші загрози безпеці, підкреслює важливість вивчення агресії як явища, що впливає на стабільність та безпеку суспільства. З введенням нових технологій змінюється спосіб виявлення як агресії, так кіберагресії, дезінформація та інші сучасні форми вимагають аналізу та вдосконалення правових механізмів відповіді.

Зростання рівня стресу та психологічного тисків у сучасному житті підвищує ризик вияву агресивної поведінки, тому вивчення цього явища дозволяє розробляти профілактичні та реабілітаційні заходи для збереження психосоціального здоров'я суспільства.

Таким чином, дослідження агресії у філософсько-правовому контексті важливе для розуміння її сутності та впливу на сучасне суспільство, а також для розробки ефективних стратегій врегулювання та протидії цьому явищу в різних сферах життя.

Обрана тема дисертації відповідає положенням Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони, Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу із цими явищами, норм, визначених у «Стратегії людського розвитку», що затверджена Указом Президента України від 14 травня 2021 року; стратегічним цілям, що містяться у Розпорядженні Кабінету Міністрів України від 9 грудня 2022 року № 1155-р «Про схвалення Стратегії комунікації з питань європейської інтеграції України на період до 2026 року»; пріоритетним напрямкам розвитку правової науки на 2016–2020 роки, затверджених постановою Загальних зборів Національної академії правових наук України від 3 березня 2016 року; тематичним напрямом, визначеним постановою Кабінету Міністрів України № 942-2011-п «Про затвердження переліку пріоритетних тематичних напрямів наукових досліджень і науково-технічних розробок на період до 2021 року» та відповідає кафедральній тематиці «Філософські та теоретичні концепції держави і права» (державний реєстраційний номер 0113U001356).

Найвагоміші наукові результати, що містяться в дисертації, та нові факти, одержані здобувачкою

Максим Х. Б. вперше цілісно і системно на рівні монографічного дослідження дослідила проблему розуміння філософсько-правової природи категорії «агресія» через визначення метаантропологічних детермінант феномену та праксеологічних аспектів подолання агресії в умовах соціокультурних трансформацій.

Робота відзначається комплексністю розгляду проблеми, оскільки в дисертації висвітлено не тільки загальнотеоретичні аспекти дослідження, а й розкрито низку положень, що характеризують міждисциплінарний і загальноправовий підхід авторки, тож відповідає загальному напрямку 081 «Право».

Наукова новизна обраної проблематики сприяла тому, що здобувачці вдалося досягнути значних наукових результатів. Зокрема, позитивно вражає те, що задекларовані в роботі сім положень подаються для оприлюднення вперше. Далі в дисертації всі вони досліджені та мотивовані, тож з такими твердженнями здобувачки можна сміло погодитися.

Авторка вдається до визначення новизни своєї дисертації, надаючи комплексне та системне визначення доктринальних напрямів у рефлексії правової природи агресії. Суттєвим є впровадження метаантропологічного, метафізичного, екзистенціального, натуралістичного та правового легалізму як методів дослідження феномену агресії.

Перш за все, слід відзначити, що включення метаантропологічного підходу свідчить про глибоке розуміння взаємозв'язку агресії та особистісного розвитку. Це відкриває нові пізнавальні горизонти у філософії права, дозволяючи розглядати агресію не лише як юридичний факт, але і як прояв людської сутності. Далі, використання метафізичного підходу підкреслює глибину дослідження, розглядаючи агресію як феномен, що перетинає межі лише правового визначення та має власну існуючу реальність, він розширює розуміння агресії, роблячи акцент на її універсальність та відображення у метафізичних поняттях. Екзистенціальний підхід свідчить про усвідомлення автором важливості врахування особистісного виміру агресії, розглядаючи її у контексті існування та взаємодії з іншими. Натуралістичний метод вносить вагомий внесок, поглиблюючи розуміння агресії через вивчення природи та її впливу на правовий порядок. Завершуючи аналіз, правовий легалізм як метод надає можливість конкретизації та аплікації отриманих знань у сфері юриспруденції.

Усі ці підходи не лише доповнюють один одного, але і створюють інтегрований підхід до вивчення агресії, вказане є найбільш значущим аспектом новизни, який визначає дану дисертацію як передову в галузі філософії права, сприяючи розширенню знань та поглибленню розуміння складної та актуальної теми.

Позитивно оцінюємо ще один аспект новизни дисертації – високий рівень аналізу та систематизації онтологічних ознак агресії, які авторка вдало виокремила. Специфікація таких аспектів, як буттєвість агресії у правовій реальності, синергія з нормативним середовищем, соціокультурний контекст, модальності агресії, індивідуальна та колективна природа, динамічність та змінність, свідчить про глибоке розуміння авторкою предмету дослідження. Виділення різних форм і родів агресії, а також її динамічності та змінності, дозволяє розглядати агресію як комплексний та еволюційний феномен, що виявляється в різних соціокультурних та правових контекстах. Особлива увага до модальностей агресії як онтологічного чинника підкреслює важливість вивчення різних аспектів та проявів агресії, що може сприяти більш глибокому розумінню цього явища в різних ситуаціях та середовищах.

Такий деталізований підхід до онтологічних характеристик агресії є інноваційним та важливим внеском у філософсько-правове дослідження, дозволяючи розширити розуміння природи агресії у правовій реальності.

Схвалюємо також комплексне розуміння здобувачки, котра чітко та системно репрезентує визначальні чинники, що детермінують агресивну поведінку індивідуума у кіберпросторі. Подана систематизація факторів, яка враховує різні аспекти, такі як предиспозиційні особистісні та кіберпросторові детермінанти, ситуативні чинники та їх об'єктивні та суб'єктивні аспекти, є інноваційною та важливою для розуміння агресії в кіберпросторі.

Авторка докладно вивчила й розкрила різні аспекти впливу кіберпростору на агресивну поведінку, враховуючи як психологічні, так і соціокультурні фактори. Вона не лише виокремлює ключові фактори, але й розглядає їх в контексті віртуальної реальності, що є важливим для вивчення агресії у

сучасному інтернет-середовищі. Отже, висновок здобувачки щодо чинників, що визначають агресивну поведінку в кіберпросторі, є зрілим, деталізованим та важливим для подальших досліджень в цій сфері.

Також слід особливо відзначити, що здобувачка успішно сформувала матрицю механізмів превенції агресії, яка представляє собою комплексну систему, відображаючи філософію та цінності правової системи. Важливою рисою є введення двох рівнів в матрицю, що вказує на глибокий та багатовимірний підхід до проблеми превенції агресії. Перший рівень, пов'язаний із метапарадигмою трансцендентальної конкордії та екзистенційним діалогом, демонструє високий рівень абстракції та важливість духовного взаєморозуміння у суспільстві. Другий рівень, розділений на дві підгрупи – юридично-автономні та юридично-гармонійні механізми, надає практичний аспект реалізації превенції агресії на різних рівнях у правовій системі.

Такий підхід використовується для досягнення безпеки, справедливості та гармонії в суспільстві. Зазначена матриця створює цілісну систему, яка може служити основою для подальших досліджень та розробки конкретних стратегій превенції агресії в правовому контексті.

Загалом можна стверджувати, що дисертація містить низку тверджень з елементами новизни, з-поміж яких позиції, висловлені вперше, категорії, які удосконалено, подальшого розвитку в новому світлі набули погляди деяких представників наукової спільноти.

Ступінь обґрунтованості наукових положень, висновків, рекомендацій, сформульованих у дисертації

Грунтовний аналіз дисертації та опублікованих праць Максим Х. Б. дає можливість констатувати, що наукові положення та висновки роботи належно обґрунтовані. В основу дослідження покладено комплекс наукових знань з різних галузей наук: юридичні доктрини та концепції з використанням даних соціології, психології, політології, статистики, педагогіки, культурології та конфліктології.

Достовірність сформульованих у дисертації положень обумовлена поставленою метою та визначеними завданнями, мотивованою структурованістю дисертаційної роботи, яка дозволила чітко та широко висвітлити правову та філософську природу категорії «агресія». Мета, задекларована в дисертації, досягнута повною мірою. Науковий аналіз характеризується належним методологічним та науковим інструментарієм, аргументованістю, аналізом протилежних ідеологічних позицій та власним баченням проблеми.

Позитивне враження справляє джерельна база роботи – 342 праць. Як уже зазначалося, обрана тема є малодослідженою в Україні, що зумовило складність для аналізу, проте звернення авторки до іноземних джерел значно збагатило дослідження (зокрема проаналізовані англійські джерела, наукові доробки зарубіжних фахівців, позитивну юридичну практику багатьох держав). Загалом значна частина використаної літератури (143 позицій) є іноземною, що свідчать про ґрунтовне опрацювання проблеми і високий рівень наукової підготовки авторки, її наукову зрілість.

Значення для науки і практики отриманих авторкою результатів

Одержані Максим Х. Б. в процесі дисертаційного дослідження результати мають значне практичне спрямування. Вони можуть бути використані для вдосконалення концептуальних положень юридичної науки, є практично корисними в процесі реформування чинного законодавства та формування правореалізаційної практики.

Сформульовані й обґрунтовані в дисертації положення можуть бути використані у правотворчості – для створення нормативно-правової бази у сфері прав і свобод осіб, гарантій їх безпеки, протидії агресивних дій, особливо молодого покоління, їх освіти, виховання та соціалізації, громадянства та загалом належного гарантування правового статусу в правовій, демократичній державі. Будуть корисними висновки дисертації і для правореалізаційної сфери для реформування правової політики держави щодо функціонування органів протидії проявів агресії та насильства, правотворчих, судових та

правоохоронних інституцій, зокрема у сфері подальшого розроблення практичних заходів щодо забезпечення превенції на приватному та загальнодержавному рівні.

Також наукові доробки та висновки можуть бути використані в науці, зокрема в науково-дослідній роботі – для розвитку філософії права, загальнотеоретичної юриспруденції, правової глобалізації як науки, що впливає на всі правові та політичні явища сучасного світу, та в навчальному процесі – під час викладання таких дисциплін, як «Філософія права», «Теорія держави і права», «Актуальні проблеми теорії держави і права», «Кримінальне право України» та низки галузевих дисциплін, а також підготовки відповідних навчально-методичних матеріалів.

Оцінка змісту дисертації та її завершеність

Структурні частини дисертації належно висвітлені та відповідають загальній меті і темі роботи. Дисертаційна робота складається зі вступу, трьох розділів, що містять сім підрозділів, висновків до розділів, загальних висновків, списку використаних джерел, двох додатків.

У вступі достатньо обґрунтовано актуальність проблеми, чітко сформульовано мету, яка корелює з темою та конкретизується в завданнях, окреслено об'єкт і предмет роботи, вказано методи дослідження, практичне значення дисертації та особистий внесок здобувачки.

Розділ I «Теоретико-методологічні засади дослідження агресії» визначає основні принципи та напрями, які використовуються в дослідженні явища агресії. У роботі розглядається загальний підхід до вивчення агресії, визначає методологічні кроки, які використовуються для аналізу цього явища, уточняється ключові терміни і поняття, пов'язані з агресією шляхом визначення основних категорій, розрізнення схожих понять та уточнення їхніх теоретичних значень. У розділі аналізуються різні філософсько-правові підходи до розуміння агресії через висвітлення ролі різних наукових шкіл та теоретичних концепцій у формуванні розуміння природи агресії.

Загалом перший розділ служить теоретичною базою для подальшого дослідження агресії та визначає основи методології та термінології, які будуть використовуватися в подальших розділах дисертації.

Другий розділ «Метафізика агресії: правова рефлексія» містить детальний аналіз та систематизація онтологічних аспектів агресії в контексті сучасної правової реальності, вивчаються різноманітні форми та вияви агресивної поведінки, які можуть існувати в сучасному суспільстві. Важливо визначити, як агресія проявляється у різних правових ситуаціях та як це впливає на функціонування правової системи.

Окрема увага приділяється вивченню онтологічних аспектів агресії як явища, що існує в об'єктивній реальності та взаємодіє з іншими соціальними та юридичними явищами, аналізуються можливі визначення агресії у різних правових та філософських концепціях, враховуючи їхні онтологічні основи.

Також розділ проводить аналіз та вивчення важливих визначників, які визначають агресивну поведінку в контексті анаксіології, тобто науки про цінності та їхні взаємозв'язки в суспільстві, звертається увага на систематизацію ціннісних орієнтацій, що можуть впливати на прояв агресії, а також визначення їхньої ролі у формуванні агресивної поведінки. Досліджуються як особистісні, так і соціокультурні чинники, які визначають ціннісний контекст і, відповідно, впливають на те, як і чому індивід або група може виявити агресію. Анаксіологія допомагає зрозуміти, як цінності впливають на формування менталітету та ставлення до конфліктних ситуацій, що може бути корисним для розуміння природи агресії в сучасному суспільстві.

У третьому розділі «Праксеологічні аспекти подолання агресії в умовах соціокультурних трансформацій» проводиться дослідження практичних та епістемологічних аспектів, пов'язаних із подоланням агресивних явищ в умовах зміни соціокультурного середовища. Тут розглядається роль правових інструментів у попередженні та подоланні агресивних виявів, аналізуються конкретні правові механізми, спрямовані на превенцію та ліквідацію агресії, а також їхня ефективність у різних соціокультурних умовах. Також у дисертації

виокремлено практичні та теоретичні аспекти війни, розглядається її взаємодія з публічно-правовим середовищем, вивчаються стратегії та тактики протидії агресії в умовах соціокультурних трансформацій, а також епістемологічні аспекти розуміння природи війни як форми публічно-правової агресії.

Цей розділ спрямований на аналіз практичних аспектів та визначення ефективних стратегій подолання агресії в сучасному соціокультурному контексті, зокрема через використання правових та публічно-правових механізмів.

Висновки логічно відображають наведені в дисертації аргументи, зроблені по кожному завданню, які первинно ставила авторка. Варто відзначити додатки до дисертації, де містяться графіки, які відображають результати авторського опитування, проведеного протягом 2019-2022 років в трьох обласних центрах України (м. Львів, м. Одеса та м. Ужгород).

Дисертація належно оформлена. Стиль мовлення враховує вимоги до наукових та монографічних робіт. Чітку логічну структурованість роботи забезпечують відповідні висновки та узагальнення. Дисертаційна робота характеризується єдністю змісту, цільовою спрямованістю та є особистим внеском авторки у філософсько-правову науку.

Позитивно оцінюємо наукові майданчики, де дисертантка апробувала результати свого дослідження. Спрямованість науково-практичних конференцій, де відбувалася апробація дисертаційної роботи, характер статей дисертантки, у яких відображено положення дисертації і результати проведених досліджень, повною мірою розкривають дослідницьку проблему. Загалом вважаємо, що дисертація пройшла належну апробацію; вона є самостійною науковою працею, що має завершений характер.

Дискусійні положення та зауваження до змісту дисертації

Загалом позитивно оцінюючи дисертацію Максим Х.Б., все ж відзначимо наявність деяких дискусійних аспектів та недоліків.

1. Теза про позиціонування війни як вияву моральної неоднозначності викликає сумніви та потребує критичного аналізу, оскільки таке положення

вважаємо занадто узагальненням, що не враховує контекстуальні особливості конкретних конфліктів. Важливо позиціонувати, що існують випадки використання військової сили для захисту основних прав людини, суспільства чи територіальної цілісності, також існують ситуації, де війна може бути викликана автентичними моральними цінностями, такими як боротьба за свободу чи справедливість. Отже, для більш точного розуміння морального аспекту війни слід дотримуватися більш конкретного та контекстуального підходу, а не генералізувати її як неоднозначне явище у всіх випадках.

2. В дослідженні відсутнє чітке розмежування понять «агресія» та «протиправна поведінка», що може спричиняти певні труднощі у розумінні та аналізі досліджуваних явищ. Поняття агресії, зазвичай, асоціюється з негативно забарвленим виявом волі, спрямованим на завдання шкоди або погрози іншим суб'єктам та їхнім інтересам, при цьому не обов'язково порушуючи конкретні правові норми. З іншого боку, поняття «протиправна поведінка» більше зорієнтоване на порушення чітких правових стандартів чи норм, незалежно від наявності аспектів агресії, що включає широкий спектр дій, котрі не обов'язково по'язані із загрозою безпеці чи насильством, але є протиправними в контексті законодавства. Відсутність розмежування цих понять може ускладнювати аналіз та визначення причин, характеру та наслідків явищ, що досліджуються. Доцільно розглянути можливі взаємозв'язки між агресією та протиправною поведінкою, а також визначити, чи може одне поняття включати або викликати інше, щоб уникнути невизначеності та забезпечити точніше та чіткіше розуміння розглядуваних явищ.

3. Дисертаційне дослідження спрямоване на вивчення взаємодії агресивної поведінки із правовою системою та суспільством, тому вказане доречно здійснювати на рівні соціокультурних та юридичних аспектів. Аналіз агресії у контексті соціології права не здійснено, але такий вектор дослідження значно збагатив би роботу через розкриття соціальних факторів, що впливають на виникнення та поширення агресивних проявів, визначення юридичної реакції на такі явища та їх вплив на правову систему в цілому. Дослідження

агресії в контексті соціології права покликане заповнити прогалини в сучасному розумінні взаємодії агресивних явищ із соціальним та юридичним середовищем, враховуючи особливості їх взаємовпливу та можливі наслідки для суспільства та правової системи.

Висловлені зауваження і побажання мають подекуди суб'єктивний і дискусійний характер, суттєво не впливають на зміст, якість і загальне позитивне враження та позитивну оцінку виконаного Максим Х. Б. дисертаційного дослідження.

Висновок. Дисертаційна робота на тему «Філософсько-правова природа категорії «агресія»», подана на здобуття наукового ступеня доктора філософії з галузі знань 08 Право, за спеціальністю 081 Право, відповідає вимогам Наказу Міністерства освіти і науки України № 40 від 12 січня 2017 р. «Про затвердження Вимог до оформлення дисертації» (із змінами внесеними згідно з Наказом Міністерства освіти і науки України №759 від 31 травня 2019 р.), Постанови Кабінету Міністрів України № 44 від 12 січня 2022 р. про затвердження Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії» (зі змінами, внесеними згідно з Постановою Кабінету Міністрів України №341 від 21 березня 2022 р.).

Авторка – Христина Богданівна Максим, з врахуванням результатів публічного захисту заслуговує на присудження наукового ступеня доктора філософії з галузі знань 08 Право, за спеціальністю 081 «Право».

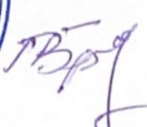
Офіційний рецензент:

завідувач кафедри
кримінального права і процесу
Національного університету
«Львівська політехніка»,
доктор юридичних наук, професор

 Олексій ГУМІН

Підпис засвідчує
Вчений секретар
Національного університету
«Львівська політехніка»

 Роман БРИЛИНСЬКИЙ